

Considerații asupra interesului național pentru România în sec. XXI ¹

Vasile Iuga

Cât este oare de relevantă acum o discuție despre interesul național al României, țară membră UE și NATO, conectată la economia și comunicarea globală? Pentru o mai bună înțelegere, ar fi util ca o asemenea discuție să înceapă cu o analiză a marilor proiecte ale românilor din ultimii 150 de ani.

Începând din secolul XIX, românii au urmărit câteva mari obiective: realizarea statului național român unitar și modernizarea acestuia, respectiv integrarea în comunitatea europeană de națiuni. Dacă proiectul unificării s-a finalizat în 1918, iar integrarea europeană a avansat considerabil, cel al modernizării a rămas din păcate incomplet până în prezent.

Regimurile politice care s-au succedat în ultimii 150 de ani au avut propria interpretare asupra a ceea ce ar fi trebuit să reprezinte modernizarea României.

Până în 1945, modernizarea a fost abordată în două game. Pe de o parte, doctrina liberală „prin noi înșine” a identificat cheia modernizării României în dezvoltarea sectorului industrial și a capitalului autohton, prin practicarea unor tarife protecționiste și prin impunerea unor restricții capitalului străin. Criticii acestei abordări au acuzat utilizarea practicii contractelor cu statul, care reprezentau principalele surse de afaceri pentru industriașii României. Pe de altă parte, viziunea economică național-țărănistă a urmărit deschiderea României în fața capitalului străin pentru dezvoltarea unor sectoare cheie, cum ar fi cel petrolier, infrastructura și comunicațiile. În acest caz s-au criticat mai ales maniera și condițiile în care au fost acordate concesiunile. Totuși, în pofida unor progrese de necontestat (dar și a prezentării idealizate a perioadei interbelice), România avea la începutul anilor '40 o economie subdezvoltată, cu un sector agricol dominant, dar cu o productivitate scăzută, care angaja cea mai mare parte a populației.

În perioada comunistă, proiectul de modernizare a fost de inspirație stalinistă, pe bază de planuri cincinale cu industrializare în ritm accelerat, sacrificarea agriculturii și a consumului, pentru o rată ridicată de investiții în industrie. Până în anii '70, această abordare a asigurat rate relativ ridicate de creștere, pe fondul unei dezvoltări extensive, a valorificării forței de muncă suplimentare eliberate din agricultură, precum și a integrării economice pe scară largă a femeilor. Relativul succes pe o perioadă scurtă a acestui model a creat în cercurile conducătoare iluzia șansei recuperării decalajelor economice față de Occident. Modelul pentru faza următoare a fost bazat pe contractarea de credite externe pentru cumpărarea de licențe în scopul creșterii competitivității produselor industriale pe piețele internaționale. România, similar cu celelalte țări socialiste, a pierdut după 1970, și mai ales în anii '80, cursa revoluției tehnologice, iar investițiile în licențe nu au generat competitivitate în industrie. Datoria externă a crescut nesustenabil. Deficitele s-au adâncit, iar țările socialiste s-au confruntat cu o dilemă dureroasă: fie intrarea în incapacitate de plată, respectiv restructurarea datoriei externe (cazul Poloniei și Ungariei), fie rambursarea acesteia prin export de produse alimentare de bază și limitarea drastică a importurilor, cu impact dramatic asupra nivelului de trai al populației, așa cum a fost cazul României. Toate acestea anunțau sfârșitul experimentului, care a suferit un colaps rapid spre sfârșitul anilor '80, în condițiile prăbușirii prețului țițeiului, cu impact dramatic asupra exporturilor Uniunii Sovietice.

¹ O parte dintre ideile din acest articol a fost inițial inclusă într-un studiu realizat împreună cu profesorul Dan Dungaciu, și prezentată în cadrul unei dezbateri cu privire la interesul național organizate de Aspen România

Perioada comunistă a fost în mare măsură una irosită pentru România, printre puținele câștiguri fiind anumite proiecte mari de infrastructură, un nivel bun al învățământului tehnic și rambursarea datoriei externe, cu prețul unor sacrificii sociale și economice mari, cu impact nu doar asupra nivelului de trai, dar și al competitivității întreprinderilor românești, acestea rămânând în multe domenii la nivelul tehnologic al anilor '60 și '70. În același timp, moștenirea perioadei socialiste a fost reprezentată și de dezastrul din agricultură, de fractura socială profundă și de generațiile de sacrificiu cu destine frânte. Era evident că nici utopia socialistă nu a dus la eliberarea țării din capcana subdezvoltării și că aceasta trebuia, în ciuda nostalgiilor unora, abandonată.

După 1989, românii și-au dorit revenirea în sânul familiei europene și recuperarea decalajelor față de Occident. Dacă în planul libertății și al democrației au fost făcute progrese enorme, iar în plan politic și militar integrarea a fost finalizată instituțional între 2004 și 2007, când țara a devenit membru NATO și al Uniunii Europene, nivelul de dezvoltare economică al României a rămas mult în urma țărilor vest-europene. După aderarea la NATO și UE, România s-a trezit lipsită de viziune și de un proiect național cuprinzător, dezbaterile despre o strategie post-aderare fiind repede uitate. Este clar că nici această a treia încercare de modernizare nu a permis până acum depășirea subdezvoltării economice în care se află țara.

Cum ar trebui așadar să se creioneze un proiect național de dezvoltare pentru România, ținând cont de noul statut, de stat membru al NATO și al Uniunii Europene, și de participant la economia globalizată, dar și de contextul geopolitic actual?

Contextul politicii externe a României

După 1989, a fost clar că țări precum Cehoslovacia, Polonia și Ungaria aveau o foaie de parcurs bine definită, care urma să le aducă relativ rapid în sânul comunității europene și al NATO. De altfel, printre primele proiecte de asistență financiară occidentală pentru statele ex-comuniste s-au numărat fondurile PHARE (Poland and Hungary Assistance for Restructuring their Economies). În schimb, țări precum România, Bulgaria și cele din fostul spațiu iugoslav și ex-sovietic păreau uitate undeva în zona gri între sferele de influență americană și europeană, și respectiv cea a Rusiei. Fără îndoială că această perioadă de incertitudine a fost influențată și de evoluțiile politice neclare din aceste țări de la începutul anilor '90, opțiunea acestora pentru democrație și capitalism conturându-se mai târziu și cu mai mare dificultate.

Interesul Statelor Unite pentru România a crescut însă după intervenția militară din Serbia din 1999, atunci când țara a oferit acces la spațiul său aerian forțelor NATO. După 11 septembrie 2001, când prioritățile strategice ale Statelor Unite au început să se concentreze în zona Orientului Mijlociu și a Asiei Centrale, România a devenit o piesă importantă în angrenajul logistic al armatei americane, participând totodată cu trupe combatante în intervențiile din Afghanistan și Irak.

Statele Unite, după 10 ani de activitate militară intensă în Asia și Orientul Mijlociu, care le-au suprasolicitat resursele, și după o criza economică ce a retrasat prioritățile administrației de la Washington, par să intre într-o perioadă de reorientare a interesului către zona Pacificului și de reducere a angajării internaționale. Primele semne ale acestei schimbări de orientare a Washingtonului au fost vizibile în momentul intervenției militare din Libia, atunci când Statele Unite au lăsat rolul de vioară întâi forțelor franceze și britanice. Recenta intervenție militară franceză din Mali arată că americanii sunt mai degrabă dispuși să asigure suport informațional și logistic forțelor aliate decât să se angajeze direct în operațiuni militare. Cea mai mare parte a trupelor americane a fost retrasă deja din Irak, iar scenariul urmează să se repete în Afghanistan. În Europa, așa cum arată Thomas Friedman, Statele Unite vor rămâne angajate în plan militar pentru apărarea vulnerabilei câmpii nord-europene, din Polonia până în Franța. În

schimb, în Intermaris, spațiul dintre Marea Baltică și Marea Neagră, care include România și care este mai bine protejat natural de piscurile Carpaților, Statele Unite vor păstra o prezență discretă și indirectă.

Europa trece în prezent printr-o perioadă de profunde și violente frământări economice, politice și sociale, fiind nevoie de lideri cu energie și determinare pentru a duce proiectul de integrare europeană mai departe, către un model federal, dar și de măsuri ferme pentru apărarea monedei europene și refacerea competitivității unora dintre statele europene puternic afectate de criză (Grecia, Spania, Portugalia, Italia). Chiar dacă momentul de vârf al crizei euro pare a fi trecut în 2012, situația din zona Euro rămâne în continuare dificilă, fiind marcată și de adâncirea crizei sociale și manifestarea unor tendințe separatiste.

Rusia se află într-o perioadă de refacere a zonei de influență și de reafirmare a forței sale. Chiar dacă dependența tradițională de exporturile de energie și materii prime i-a relevat vulnerabilitatea în momentul declanșării recesiunii globale din 2009, economia ei este totuși într-o creștere vizibilă. Deși nepopulară, susținerea pe care Rusia a oferit-o regimului sirian al lui Bashar al-Assad a arătat ambiția Moscovei de a reveni ca un actor semnificativ în bazinul Mediteranei și în Orientul Mijlociu. De asemenea, Rusia a beneficiat de schimbări favorabile de regim atât la Kiev, cât și la Tbilisi, care în trecut păreau avanposturi occidentale în fostul spațiu sovietic.

Ce presupune acest context pentru România? Potrivit teoriei relațiilor internaționale, statele mici și medii, din rândul cărora face parte și România, trebuie să-și asigure securitatea prin recursul la principiile dreptului internațional, în cadrul unor alianțe care să le multiplice forțele și în interiorul cărora să-și promoveze interesele. Din postura sa de membru al Uniunii Europene și al NATO, România are la dispoziție mijloace pentru atingerea obiectivelor de politică externă și de securitate. Trebuie doar ca autoritățile să aibă perseverența de a construi coalitii în cadrul Uniunii Europene pe diverse proiecte – așa cum este, spre exemplu, Parteneriatul estic sau construcția marilor coridoare energetice care să lege zona Caucazului de Europa. Înainte de aceasta însă ar trebui ca administrația de la București să amelioreze relația cu Bruxelles-ul și cu marile cancelarii europene, caracterizată în prezent de dificultăți, începând cu opoziția unor state membre față de admiterea României în spațiul Schengen, continuând cu rapoartele MCV, precum și cu schimburile mai dure de replici din timpul crizei politice din vara anului trecut.

România trebuie să-și păstreze relația specială cu Statele Unite. Țara noastră se numără printre primii semnatari ai tratatului privind scutul anti-rachetă, o componentă a acestui scut urmând a fi amplasată în România. Relația specială cu SUA – indiferent de administrația de la Washington – trebuie să fie printre prioritățile autorităților de la București. Este necesar ca România să transpună relațiile bune din plan militar și politic în relații economice pe măsură și într-un volum crescut de investiții americane.

Dar această relație specială cu Statele Unite nu trebuie să ignore realitatea geopolitică din zona țării noastre, aflată la întretăierea intereselor politice și economice a altor două mari puteri: Germania și Rusia. Pe de o parte, Germania, aflată într-un moment astral al istoriei ei postbelice, a devenit de la începutul crizei datoriilor suverane actorul cheie în Uniunea Europeană, iar doamna Merkel liderul de facto al Europei. Relansarea economică a continentului, precum și noua configurație a arhitecturii instituționale a Uniunii Europene, vor fi influențate în mare măsură de Germania, cu atât mai mult cu cât Marea Britanie continuă să se plaseze pe o traiectorie ezitantă în relațiile cu Bruxelles-ul, iar Franța, Italia și Spania se confruntă cu probleme economice structurale masive, având nevoie de suportul Berlinului. România trebuie să caute să cultive relația cu Cancelaria Federală și să o întărească. Germania este printre cei mai mari investitori în economia românească, iar legăturile comerciale s-au consolidat mult în ultima perioadă.

Pe de altă parte, România ar trebui să se procure de resetarea relației cu Moscova. Dincolo de faptul că Rusia va rămâne un important actor politic și militar pe plan regional, forța economică a acesteia va crește tot mai mult în următorul deceniu. Este nevoie de o abordare pragmatică menită să atragă marele vecin de la Răsărit în proiecte economice atrăgătoare.

O altă preocupare ar trebui să o reprezinte dezvoltarea relației cu China. În acest moment, China este a doua cea mai mare economie a lumii, iar proiecțiile arată că aceasta ar putea depăși economia Statelor Unite în jurul anului 2030, în condițiile păstrării ritmului actual de creștere. Dincolo de ponderea în creștere în economia globală, China dispune de resurse considerabile pentru investiții. Se estimează că fondul suveran China Investment Company are la dispoziție peste 400 de miliarde de dolari pentru investiții în străinătate. Miza îmbunătățirii cooperării cu Imperiul de Mijloc este prin urmare foarte importantă pentru România. Relativ ignorată de România la începutul anilor 2000, relația cu Beijingul a fost redescoperită recent. Pe plan politic, România este una dintre puținele țări europene deloc critice față de politica Chinei în ceea ce privește drepturile omului. Acest pragmatism ar trebui însoțit însă și de acțiuni concrete care să atragă investiții chineze majore. Dialogul cu China pe temele colaborării economice pare însă a sta sub semnul improvizației.

Un actor important în vecinătatea României este Turcia, țară care, dacă își va păstra actualul ritm de dezvoltare, ar putea deveni a cincea economie europeană la orizontul anului 2050 și de departe cea mai importantă în Europa de Sud-Est, o adevărată placă turnantă între Occident și Orient. În fine, trebuie refăcute relațiile cu țările din Orientul Mijlociu și din Africa, regiuni dinamice din punct de vedere economic în deceniile viitoare și unde produsele și companiile românești pot găsi oportunități de piață atrăgătoare.

România ar trebui să își întărească în continuare relațiile cu Ungaria și Bulgaria, țări vecine, membre UE și NATO, cu care împărtășim un viitor comun, în pofida trecutului tumultuos.

România este al doilea stat ca mărime și populație din Europa Centrală și de Est, dar manifestările sale regionale sunt, în continuare, timide, emoționale, reactive și oportuniste. Experiența ei ar putea să fie un model pentru țările care vor să adere la UE, însă relațiile cu vecinii sunt cu suișuri și coborâșuri. În ultimul an, relația cu Ucraina s-a ameliorat, cea cu Moldova este, în continuare, complexă, iar cea cu Serbia pare să sufere din cauza disputelor pe tema drepturilor comunității românești. România ar trebui să profite mai mult de statutul de membru al UE pentru a dezvolta dialogul cu vecinii săi.

Dezvoltarea economică și valorificarea avantajelor României

Dacă pilonul geostrategic și de securitate al României pare pentru moment stabil (deși anumite evoluții recente arată că în condițiile unei dinamici intense în relațiile internaționale pot să apară schimbări bruște), cel al dezvoltării economice (și care este cel puțin la fel de important) este fragil și se constituie într-o vulnerabilitate semnificativă care trebuie înlăturată printr-o creștere susținută și durabilă.

Așa cum se menționa în începutul articolului, România pare a fi pe punctul de a rata și cea de-a treia tentativă de proiect de dezvoltare economică din ultimii 150 de ani.

S-ar putea discuta mult despre greșelile făcute de România în reforma economică în ultimii 20 de ani. Mai important este însă ce se poate face pentru viitor, plecând de la recunoașterea realității din țară.

Care este situația României în acest moment? Țara este codașă în privința competitivității. Potrivit raportului IMD asupra competitivității globale, se află pe locul 53 din 59 de economii analizate, în urma Cehiei, Poloniei, Ungariei și Slovaciei. De notat că România a mai pierdut 3 poziții în 2012 în acest clasament. De asemenea, potrivit Băncii Mondiale, România se situează

pe locul 72 (din peste 180 de economii analizate) în raportul Doing Business, singura categorie la care a făcut progrese în ultimii doi ani fiind cea a ușurinței plății taxelor. Există un singur domeniu în care țara este performantă în acest clasament, cel legat de accesul la credit, respectiv locul 12. În schimb, la aproape toți ceilalți indicatori, România este în a doua jumătate a clasamentului Băncii Mondiale.

Situația macroeconomică a României este stabilă și mai bună decât a multor alte țări din UE. Problema o reprezintă ritmul de creștere al PIB, care de câțiva ani s-a stabilizat la 1.0 – 1.5 % pe an, insuficient pentru a genera dezvoltare și a reduce decalajele față de economiile occidentale, în condițiile în care ar fi necesar un ritm de 3 – 4 % pe an. O altă problemă o reprezintă structura economiei românești, în care o pondere semnificativă a PIB (cca 60%) depinde de consum (urmare a perioadei de expansiune din perioada 2003 – 2008, finanțată din credite), și care operează cu o valoare adăugată redusă și consumuri energetice mari pe unitatea din PIB.

Întrebarea cheie este cum poate o țară să recupereze decalajele și să devină o economie competitivă într-o lume globalizată în care „învingătorul ia totul”. Soluția, după unii autori, așa cum este coreeanul Ha-Joon Chang, constă în menținerea unei economii închise, cu un stat autoritar și intervenționist, care controlează comerțul exterior, dirijând resursele valutare obținute din exporturi către dezvoltarea unor sectoare strategice (în parteneriat cu sectorul privat), urmată de deschiderea treptată și selectivă a pieței interne la competiție. Acest model de dezvoltare de succes în Asia de Sud-Est (a se vedea Coreea de Sud) a fost experimentat și de către statele socialiste est-europene (mai puțin implicarea sectorului privat), cu rezultatele cunoscute. O asemenea abordare este însă imposibil de aplicat în situația actuală a României.

Există însă țări ca Polonia, Cehia și statele baltice care au câștigat pariul deschiderii piețelor în contextul globalizării, fără a urma modelul dirijismului economic. O posibilă explicație parțială a reușitei acestora o reprezintă tradiția istorică, cultura, sistemul de valori și tăria instituțiilor. Dincolo de acestea, au contat însă curajul în aplicarea măsurilor de reformă a economiei, viteza cu care s-au schimbat cadrul legal și cel instituțional, precum și calitatea sistemului de educație.

În creionarea strategiei economice a României, ar trebui ținut cont de poziția geostrategică, mărimea pieței interne, resursele naturale, potențialul energetic și agricol al țării, dar și de contrângerile reprezentate de insuficiența resurselor financiare și de dependența de finanțarea internațională, de starea infrastructurii și de declinul demografic accentuat.

Capitalul străin are o poziție dominantă în anumite sectoare ale economiei (financiar, telecomunicații, energie, farma etc.), ceea ce îl transformă într-un actor important. În sfârșit, prin acordurile semnate cu finanțatorii internaționali, România trebuie să se încadreze în ținte de deficit ambițioase. Rolul jucat de Banca Națională în menținerea stabilității macroeconomice a țării a fost unul important în creșterea interesului investitorilor pentru România.

În aceste condiții, întrebarea este ce se poate face pentru a genera creștere economică cu respectarea constrângerilor, dar cu maximizarea avantajelor competitive ale țării.

Statul poate contribui semnificativ la dezvoltarea economică, în primul rând prin politici publice și legislative, lucrând în parteneriat cu sectorul privat, cu investitorii români și străini. Câteva sugestii în acest sens:

România ar trebui să revadă urgent întregul cadru legislativ în vederea simplificării, modernizării și clarificării acestuia. Cadrul legal în România este o frână în calea modernizării țării. O legislație modernă și eficientă nu costă bani, dar conduce la dezvoltare economică. Se subestimează spre exemplu potențialul extraordinar de modernizare pe care îl au un cod civil și un cod de procedură civilă avansate. Un exemplu este rolul Codului Civil al lui A.I. Cuza în dezvoltarea României din a doua jumătate a secolului XIX până în secolul XXI.

Având în vedere insuficiența capitalului autohton, dar și fluxul tot mai scăzut de investiții străine, reducerea semnificativă a creditării bancare este vital pentru România să identifice modalități ieftine de finanțare, cum ar fi fondurile europene. E nevoie de creșterea dramatică a gradului de absorbție al acestora. Este îmbucurătoare în acest sens prelungirea termenului până la care România poate atrage fondurile europene din actualul exercițiu financiar al Uniunii Europene, până în 2016.

Infrastructura ar putea fi modernizată prin utilizarea fondurilor europene și prin proiecte PPP. Este nevoie de îmbunătățirea legii PPP pentru a o face aplicabilă.

România dispune de un potențial energetic semnificativ. Pe de o parte, are resurse primare variate, deși nu abundente, și are potențial de export. Dezvoltarea exploatărilor de gaze naturale din bazinul Mării Negre, a celor de gaze de șist din Dobrogea și Moldova, precum și creșterea gradului de recuperare din perimetrele convenționale de petrol și gaze, ar consolida și mai mult sectorul și ar contribui la creșterea securității energetice a României. Este important însă ca exploatarea resurselor energetice să se facă în mod sustenabil și în beneficiul cetățenilor români.

Pentru dezvoltarea acestor resurse este nevoie de un cadru fiscal legislativ stabil și predictibil, și de o politică de redevențe înțeleaptă, care să împace nevoia de venituri bugetare suplimentare cu încurajarea investițiilor în domeniu. De asemenea, este nevoie de deschiderea României la piața europeană a energiei prin finalizarea interconectărilor cu sistemul de transport energetic european și diversificarea surselor de aprovizionare, în pofida recentului eșec al Proiectului Nabuco. România trebuie să își joace în mod inteligent cartea și în viitoarele coridoare energetice regionale care vor conecta Caucazul și Orientul Mijlociu de Europa, pentru a deveni un hub energetic regional.

Un alt sector cu un potențial important este cel agricol. Țara dispune de mari suprafețe de teren arabil. Agricultură este domeniul care a beneficiat până acum cel mai mult de pe urma aderării la Uniunea Europeană. Ținând cont de faptul că mare parte din banii europeni pentru agricultură sunt reprezentați de plăți directe, gradul de absorbție al fondurilor europene în acest sector a fost peste media națională. Au apărut deja jucători puternici care își dezvoltă companii integrate, pe principiul „de la fermă la furculiță”, fructificând întregul lanț valoric al producției agricole. În acest domeniu, cheia o reprezintă adoptarea unui cadru legislativ și a unor politici fiscale care să ducă la o îmbunătățire în regimul proprietății și al comportamentului producătorilor agricoli. Trebuie stimulată consolidarea suprafețelor agricole, dar și formulele asociative. În afară de politicile fiscale, statul trebuie să sprijine sectorul prin investiții majore în sistemele de irigații, pentru a reduce dependența de factorii climatici.

Prin valorificarea poziției sale strategice, de țară de graniță a Uniunii Europene cu acces la bazinul Mării Negre, România poate deveni un hub logistic regional. Pentru aceasta însă e nevoie de dezvoltarea unor proiecte majore de infrastructură - feroviară (conexiuni Ro-LA), rutieră și navală. Țara trebuie să își consolideze poziția în cadrul coridoarelor europene, inclusiv prin Strategia Dunării.

O politică fiscală care să încurajeze importurile de componente provenind din Asia în vederea reexportului în Europa, poate face din România, respectiv portul Constanța, un centru logistic semnificativ, similar cu Rotterdam și Hamburg, care deservește zona Europei Occidentale.

De asemenea, completarea legislației a holdingului în România ar duce la atragerea de capital străin în țară și ar putea face din București centrul financiar și de management al investițiilor din zona Balcanilor, mai ales în condițiile restructurării semnificative a activităților unor zone offshore.

În această perioadă a globalizării 3.0, competiția nu se mai face doar la nivelul statelor și al corporațiilor internaționale, ci și la nivelul indivizilor, care pot specula avantajele tehnologiei informației pentru a intra direct în relații de muncă cu angajatori străini. Este deseori menționat

potențialul deosebit al României în IT și software. Statul ar trebui să încurajeze prin facilități fiscale atragerea de investiții private în clustere tehnologice și de proiectare în jurul centrelor universitare, pentru a putea reține talentele în țară și pentru a crește competitivitatea economiei românești.

Reținerea talentelor este esențială pentru orice țară în condițiile economiei globalizate care încurajează mobilitatea forței de muncă. O soluție o reprezintă menținerea unei fiscalități competitive pentru forța de muncă calificată.

Reținerea în țară a investițiilor străine semnificative deja prezente este de asemenea esențială datorită contribuției pe care acestea o au la exporturile țării și la mesajul pe care eventuala retragere l-ar transmite.

Pentru atingerea obiectivului de modernizare a țării trebuie ca guvernarea să dea legi bune, BNR să contribuie la stabilitatea macroeconomică, românii să își recapete încrederea pentru ca sectorul privat să facă investițiile de care este atâtă nevoie.

Încrederea s-ar putea reconstrui pornind de la o largă dezbatere asupra interesului național sub egida Academiei Române, cu participarea sectorului privat și a factorului politic, după modelul mai îndepărtatului consens de la Snagov pe subiectul aderării la UE sau al mai recentului Pact pentru Energie.

Și aceasta pentru că, în esență, țara nu își mai poate permite întârzieri semnificative în proiectul de dezvoltare fiindcă și-ar crea vulnerabilități inacceptabile pe termen lung. Sperăm că aceste considerații sumare pot reprezenta un început de răspuns la întrebarea din începutul articolului.